

עיונים לפרשת תולדות עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

יציאה לחו"ל

הרב ש"י לוי

[לדון עם הגויים בבית המשפט שלהם כדי להציל ממנו]... **ומטמא ללמוד תורה ולישא אשה**

סוגיה זו אמנם עוסקת באיסור היציאה מן הארץ והיא כוללת גם את ההיתרים לצאת ממנה, אולם ישנם מספר הבדלים בין הסוגיה ובין דברי הרמב"ם:

א. הסוגיה עוסקת בכהן, שנוסף על מצוות ישיבת ארץ ישראל הוא מוזהר מדרבנן על טומאת ארץ העמים. אם כן, מניין לרמב"ם שהגבלת היציאה מן הארץ וההיתרים הנ"ל נוגעים גם למי שאינו כהן?

ב. נקודה נוספת שעליה יש לעמוד היא ההיתר שכתב הרמב"ם לצאת לצורך מסחר. הגמרא אמנם התירה לצאת לחוץ לארץ כדי להציל ממון מיד הנכרים שהוציאו ממנו שלא כדין, אולם מניין למד הרמב"ם שמותר לצאת גם למסחר?

ג. מניין לרמב"ם לחלק בין יציאה זמנית מן הארץ (המותרת במקרים מסוימים), ובין יציאה על מנת להשתקע (האסורה אלא אם כן יש רעב בארץ)? חילוק זה לא הוזכר בגמרא!

לאור שאלות אלו נברר את המקור לדברי הרמב"ם ואת שיטתו.

במקומות רבים נראה במבט ראשוני שדברי הרמב"ם סותרים גמרות מפורשות. אולם מתוך העמקה בשיטתו אפשר לגלות את הדרך הפואית והעמוקה שבה הוא למד את הגמרא ועד כמה כל מילה בדבריו מדויקת. כך בעז"ה ננסה להראות גם בהלכה זו.

מקור הרמב"ם לאיסור יציאה למי שאינו כהן

הרב קוק³ כתב שמקור דברי הרמב"ם הוא בגמרא בקידושין: "רב אסי הוה ליה היא אמא זקינה... אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה: מהו (האם מותר) לצאת מארץ לחוצה לארץ? אמר ליה: אסור. לקראת אמא, מהו? אמר ליה: איני יודע. אתרח פורתא (המתין רב אסי מעט) הדר אתא (חזר ובא לפני רבי יוחנן), אמר ליה (ר' יוחנן): אסי, נתרצית לצאת? המקום יחזירך לשלום (בירכו שיחזור לארץ⁵ לשלום ובכך רמז לו שיכול לצאת)... אדהכי והכי (בינתיים) שמע לארונא דקאתי (שאימו נפטרה וארונה בא), אמר: אי ידעי לא נפקי (אם הייתי יודע שהיא נפטרה, לא הייתי יוצא)".

מדברי הגמרא רואים שרבי יוחנן אסר על רב אסי לצאת לחו"ל, והתיר לצאת רק כאשר היה צורך בדבר. עוד אפשר ללמוד שאף יציאה זמנית אסורה, שכן רבי יוחנן לא חילק בדבריו.

פרשת תולדות כוללת בתוכה נושאים רבים. מכירת הבכורה ליעקב, ברכות יצחק לבניו ועוד. במאמר זה נעסוק באיסור היציאה מן הארץ. נושא זה הוא נושא צדדי ביחס לסיפור מעשי האבות, אולם נראה שמבין כל העניינים המוזכרים בפרשה הוא הנושא בעל המשמעות ההלכתית הגדולה ביותר לימינו.

נאמר בפרשה: "ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם, וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה: וירא אליו ה' ויאמר: אל תרד מצרימה, שכן בארץ אשר אמר אליך" (בראשית כו, א-ב).

הוראת ה' ליצחק לא לצאת מהארץ הייתה הוראה פרטית ומיוחדת, שכן אברהם ירד למצרים בימי הרעב, וה' לא הזהירו על כך. בהסבר האיסור ליצחק כתב רש"י: "אל תרד מצרימה שאתה עולה תמימה, ואין חוצה לארץ כדאי לך".

אנו איננו במדרגתו של יצחק, אך איסור היציאה מן הארץ נוגע גם אלינו, אם כי באופן שונה.

דברי הרמב"ם בנוגע לאיסור יציאה מהארץ

דברי הרמב"ם בעניין איסור היציאה מן הארץ מפורסמים לכל, אולם מתוך העיון בהם מתבררת שיטת הרמב"ם באור שונה. בהלכות מל"כים ומלחמותיהם¹ הרמב"ם כתב: "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מיד הגוים **ויחזור לארץ**, וכן יוצא הוא לסחורה.

אבל לשכון בחוצה לארץ אסור, אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנע"ה שווה דינר חטין בשני דינרין. במה דברים אמורים? בשהיו המעות מצויות והפירות ביוקר, אבל אם היו הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס, יצא לכל מקום שימצא בו ריוח.

ואף על פי שמותר לצאת, אינה מדת חסידות. שהרי מחלון וכליון – שני גדולי הדור היו, מפני צרה גדולה יצאו, ונתחייבו כלייה למקום".

ההבנה הפשוטה ברמב"ם היא שמותר לצאת כשדעתו לחזור רק לשם לימוד תורה, חתונה, הצלה מהנוכרים ומסחר. ואילו יציאה על מנת להשתקע מותרת רק כשיש רעב. אם ננסה לחפש את המקור לדברי הרמב"ם נראה שדבריו אינם פשוטים כל כך, כיוון שהסוגיה שנראה שממנה למד הרמב"ם הלכה זו, עוסקת במקרה מעט שונה.

הכסף משנה כתב שהמקור לדברי הרמב"ם הוא במסכת עבודה זרה². שם נאמר: "כהו – מטמא בחוצה לארץ לדון ולערער עמהם

1	הלכות מלכים ה, ט.	3	משפט כהן סימן קמז.
2	עבודה זרה יג, ע"א.	4	קידושין לא, ע"ב.
		5	כך ביאר המהרש"א. אולם עיין ברש"י שביאר באופן שונה.

האם מותר לדעת הרמב"ם לצאת לחו"ל במצבים נוספים?

היתר זה של הרמב"ם לצאת מהארץ באופן זמני לצורך מסחר, משנה לדעת רבים את ההבנה הפשוטה ברמב"ם ומציג את דבריו באופן שונה לחלוטין כמו שיתבאר להלן.

התוספות¹⁴ התירו לצאת מהארץ רק לשם נשיאת אישה ולימוד תורה, משום שהן מצוות חשובות:

"שגדול תלמוד תורה שמביא לידי מעשה, ואשה נמי דכתיב 'לא תהו בראה', **אבל לשאר מצות לא**".

אולם **הרמב"ם** חולק על קביעה זו, שכן הוא התיר לצאת לצורך מסחר, אף על פי שאינו נחשב מצווה. וכן נראה ממה שפסק הרמב"ם¹⁵ בעניין טומאת כהנים:

"מותר לכהן... בחוצה לארץ **לדבר מצוה** בזמן שאין שם דרך אלא היא. **כגון:** שהלך לישא אשה או ללמוד תורה... וכן מתטמא בטומאה של דבריהם לדון עם הגוים ולערער עמהן, מפני שהוא מציל מידם. וכן כל כיוצא בזה".

הרמב"ם כתב שמותר לצאת לדבר מצווה ונתן דוגמה לכך באומרו: "**כגון** שהלך לישא אשה או ללמוד תורה". מדבריו נראה שמצוות אלו הן דוגמה למצוות שמותר לצאת בשבילן מהארץ, אך מותר לצאת מהארץ גם כדי לקיים מצוות נוספות.

על פי זה יש לעיין מדוע הרמב"ם כתב בהלכות מלכים שאסור לצאת מהארץ "**אלא** ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מיד הגוים... וכן יוצא הוא לסחורה", שמדברים אלה משמע שאין להתיר לצאת במקרים אחרים.

הרב נחום רבינוביץ¹⁶ ביאר שעל אף שהרמב"ם התיר לצאת מהארץ לשם קיום כל המצוות, נדרש היתר מיוחד ליציאה לצורך אחד מארבעת הדברים שהוא מנה (להתחתן, ללמוד תורה, להציל מהגויים ולמסחר) בשל ייחודיות של דברים אלו היא שיציאה לצורך עשייתם כרוכה פעמים רבות בשהייה של שנים ארוכות בחו"ל, ולא תמיד האדם יודע מתי ישוב לארץ¹⁷. לכן הרמב"ם צריך לומר שמותר לצאת לצורך אחד מארבעת הדברים הללו, אף שיהא זה לתקופה ארוכה, מפני חשיבותם.

על פי זה נוכל לסכם את דעת הרמב"ם: מותר לישראל לצאת מהארץ לשם כל מצווה אם יציאתו היא לזמן ידוע. וכן מותר לצאת מהארץ אף לזמן ארוך ובלתי ידוע אם דעתו לחזור, לשם חתונה, תורה, הצלה מהנוכרים ומסחר. אולם יציאה לצמיתות אסורה, אלא אם כן יש רעב קשה בארץ.

לכהן, בשונה מישראל, יש איסור נוסף להיטמא בטומאת ארץ העמים. לכן הותר לו לצאת רק לשם מצווה או לצורך הצלה מיד הנוכרי, אך אסור לו לצאת לשם מסחר.

ונראה שזו הייתה גם כוונתו של הכסף משנה על הלכה ט שכתב שדין היציאה לסחורה התבאר בסמוך והתכוון למה שביאר בעצמו בהלכה ח שמקור דברי הרמב"ם מהירושלמי.

14 עבודה זרה יג, ע"א, ד"ה ללמוד תורה.

15 הלכות אבל ג, יד.

16 יד פשוטה הלכות אבל ג, יד.

17 גם ביציאה כדי להציל מיד הגויים תיתכן שהות משמער

תית עקב תהליך משפטי ארוך.

מסוגיה זו יכול היה הרמב"ם ללמוד שאיסור היציאה לחו"ל נוגע גם למי שאינו כהן¹⁸ מה שלא היה יכול ללמוד מהסוגיה במסכת עבודה זרה. אולם עדיין לא ברור מניין לרמב"ם שההיתר לצאת לצורך קיום מצוות מסוימות הוא רק ביציאה זמנית מהארץ?

חילוק בין יציאה זמנית ליציאה קבועה

הגמרא בכתובות⁷ דנה האם מותר לרדת לחו"ל כדי לקיים מצות ייבום: "ההוא גברא דנפלה ליה יבמה (אדם שמת אחיו ונפלה לפניו אשתו לייבום) בי חוזאה (שם מקום בבבל), אתא לקמיה דר' חנינא, אמר ליה: מהו למיחית (האם מותר לרדת מהארץ) וליבמה? אמר ליה: אחיו נשא כותית (הכוונה לאישה מחו"ל) ומת. ברוך המקום שהרגו, והוא ירד אחריו?"

מגמרא זו רואים שאסור לרדת לחו"ל אף כדי לקיים מצוות ייבום. והקשו **התוספות**⁸, שלכאורה גמרא זו סותרת את הגמרא בעבודה זרה שהבאנו לעיל, שבה הותר אפילו לכהן לצאת מהארץ כדי לשאת אישה!

לכן פירשו התוספות שהגמרא בכתובות מדברת על יציאה מהארץ על מנת להשונקע, ובאופן זה אכן נאסר לצאת אף לשם נשיאת אישה או לשם קיום מצוות ייבום, ואילו הגמרא בעבודה זרה עוסקת ביציאה על מנת לחזור, ולכן התירה אף לכהן לצאת לחו"ל כדי ללמוד תורה או לשאת אישה.

הרמב"ם הוסיף שיציאה מהארץ כשאין בדעתו לחזור מותרת רק במ"קרה של רעב קשה, וכך כתוב בפירוש בגמרא במסכת בבא בתרא⁹:

עד שלב זה הבאנו את מקור הרמב"ם לאיסור היציאה מהארץ אף לישראל שאינו כהן, וכן את המקור להבדל שבין יציאה על מנת להשתקע ובין יציאה על מנת לחזור. אולם עדיין קשה מניין לרמב"ם שמותר לצאת מהארץ לשם מסחר, דבר שלא הוזכר בגמרא?

היתר יציאה למסחר

בעניין האיסור לחזור לארץ מצרים, הירושלמי¹⁰ כותב שמותר לחזור לארץ מצרים לשם מסחר, אם אין דעתו לשבת בה בקביעות: "לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד"¹¹ - לישבה אין את חוזר. חוזר את לסחורה לפרקמטיא ולכבוש את הארץ".

הירושלמי לומד דין זה מהפסוק "לא תוסיפון לשוב בדרך הזה". הדרך שעליה מדובר בפסוק היא הדרך שבה הלכו אבותינו ממצרים לארץ ישראל. מכך נלמד שהירושלמי התיר אף לצאת מארץ ישראל למצרים לשם סחורה כל עוד אינו משתקע שם.

הרמב"ם הביא את דברי הירושלמי להלכה¹²: "מותר לחזור לארץ מצרים לסחורה ולפרקמטיא... ואין אסור, אלא להשתקע שם".

אם כן, מצאנו שמקורו של הרמב"ם שמותר לצאת מהארץ לשם סחורה הוא בדברי הירושלמי וכן כתב **הרב עובדיה יוסף**¹³.

6 ואף שרב אסי היה כהן, אפשר לדייק שהאיסור שייך גם בישראל כיון שהגמרא הביאה את שאלתו בצורה סתמית ולא פירשה שהיה כהן. כך ביאר הרב קוק במשפט כהן סימן קמז.

7 כתובות קיא, ע"א.

8 עבודה זרה יג, ע"א, ד"ה ללמוד.

9 בבא בתרא צא, ע"א.

10 ירושלמי סנהדרין פרק י, הלכה ח.

11 דברים יז, טז.

12 ה, ח.

13 יחווה דעת חלקה, סימן נז.